

Silvana Vranić

KOLIKO JE FONOLOŠKI SUSTAV MJESNOGA GOVORA LISCA ČAKAVSKI

mr. Silvana Vranić, Pedagoški fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak, Ur.: 14. studenoga 1995.

UDK 801.4:800.872:808.62-087 LISAC

U tekstu je prikazan inventar, distribucija i podrijetlo vokalnoga i konsonantskoga sustava mjesnoga govora Lisca. Fonološki se sustav toga mjesnoga govora uspoređuje s pojedinim slovenskim idiomima (najčešće s južnonotranjskim dijalektom) te s određenim sustavima hrvatskoga jezika (pretežito s kajkavskim gorskokotarskim tipom i s gornjomiranskim dijalektom čakavskoga narječja) da bi se utvrdio udio čakavskih zasebnosti u tome mjesnomu govoru. Takvim se kriterijima pridružuje i morfološki kriterij - zaseban oblik glagola biti za tvorbu kondicionala - zbog njegove izuzetne vrijednosti pri određivanju pripadnosti jednoga mjesnoga govora čakavskom narječju. Zaključuje se da su mjesnomu govoru Lisca svojstvena obilježja što su zajednička svim tipovima govora na povijesno povezanom prostoru Gorskog kotara, Istre i južnoga dijela Slovenije, a prema ovome istraživanju, dakle, i jednomu mjesnomu govoru u zaleđu Rijeke uz samu slovensko-hrvatsku među.

Mjesni je govor Lisca, sela blizu hrvatsko-slovenske granice, u dosadašnjoj dijalektološkoj literaturi spominjan tri puta. Prvi to čini J. Ribarić u *Razmjestaju južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, raspravi napisanoj 1916., a objavljenoj tek 1940.,¹ kada ga uključuje u *kajkavsko-čakavski prelazni dijalekt* koji pruža "mogućnost da se s nekom vjerojatnošću ustvrdi da je na visoravni prije novih doseljenja pretežno vladao kajkavski dijalekat i da je nekadašnjom granicom kajkavskoga dijalekata bila po prilici crta Lisac, Žejane, Lanišće, a istočno od ove granice govorilo se sjevernočakavski".² M. Mafecki u *Przeglądu słowiańskich gwar Istri* 1930.

¹ Prvi je podatak o Liscu objavio, naime, M. Mafecki, ali J. Ribarić je terenski istraživao spomenute govore prije 1916., jer je tada njegova disertacija već prihvaćena na Bečkom sveučilištu. Usp. (11, 139).

² Usp. (13, 10).

pri određivanju granica *čakavske grupe* u Istri spominje i *granične točke* što leže do čakavskoga narječja: "Raczyce, Starod, Pasjak, Szapiane, Rupa, Lisac, Lipa, Skalnica, Klana i Studena".³

No, slovenski je dijalektolog J. Rigler 1963. objavio raspravu *Južnotranjski govori* u kojoj najprije određuje granice slovenskoga južnotranjskoga dijalekta, i, iako već unaprijed govori o inojezičnim utjecajima (tj. slovenskim i čakavskim), mjesni govor Lisca (Rigler piše *Lisec*, a stanovnici izgovaraju [lisɛc]) drži najjužnijom točkom (uz mjesni govor Brca) *južnotranjskoga dijalekta*. Istodobno zamjera Ribariću što je u svojoj raspravi "Lisec napak prištel k čakavščini", ali i što "Brdce šteje k čakavščini".⁴ Smatra da razlog tome nisu dijalekatni podaci nego teritorijalna podjela jer je "Lisec...že v Austriji spadal pod Klano".⁵ Stoga jezično dijeli taj granični prostor između Republike Slovenije i Republike Hrvatske i kaže da su na notranjskoj strani: "Lisec, Sušak, Novokračine, Jelšane, Brdce, Veliko brdo, Pavlica, Sabonje, Zaliči, Hrušica, Male Loče, Javorje, Gradišče, Markovščina. Na čakavski strani ostanje kraji: Klana,⁶ Rupa, Pasjak, Starod, Račice, Podgrad, Podbeže, Obrov, Skadanščina".⁷ U istoj raspravi J. Rigler uz sheme starotranjskoga vokalnoga sustava i vokalnih sustava nekih južnotranjskih govora prikazuje i shemu vokalizma Lisca, a govorenje o vokalnomu inventaru južnotranjskoga dijalekta ponekad argumentira i podacima iz Lisca.

Mjesni govor Lisca ispitivala sam u dva navrata: 1994. Uпитnikom za refleks jata što sam ga sastavila za utvrđivanje toga refleksa u leksičkim, tvorbenim i relacijskim morfemima u čakavskim ekavskim sustavima, s prepostavkom da im pripada i Lisac, te drugi put, u siječnju 1995. radi provjere refleksa drugih primarnih fonema, posebice današnjega dugoga /i/, tj. iskonskih fonema koji su u hrvatskim sustavima rezultirali s /i/. Razlog tome je što sam, zbog ostvaraja dugoga /ě/ u govoru Lisca kakav u dosada istraženim čakavskim ekavskim govorima nije zabilježen, kao i zbog neobično velikoga broja primjera u kojima je kratki jat ostvaren kao dugi, izdvojila govor Lisca iz čakavskih ekavskih govora, inače autohtonih na sjevernočakavskom teritoriju. U ovom ću pregledu izložiti inventar, distribuciju i podrijetlo jedinica fonološkoga sustava mjesnoga govora Lisca, dok ću morfološke crte prikazati samo onoliko koliko zahtijeva utvrđivanje čakavskih jezičnih posebnosti u tome govoru.

³ Usp. (9, 49).

⁴ Usp. (14, 12).

⁵ Problem nalazi i u dvoumljenju glede narodnosti: "Liščani so se ob popisih prebivalstva izrekli (pač pod vplivom popisovalcev) zdaj za Slovence, zdaj za Hrvate: prim. 1880. Hrvati 100 %; 1890. Slovenci 100 %; 1900. Hrvati 100 %; 1910. Slovenci 81,20 %, Hrvati 18,38 %; 1945. od popisanih Hrvati 100 %. Tudi sedaj si glede narodnosti nisu na jasnem - razen mlađe generacije, ki se ima za Hrvate pač pod vplivom šole." Usp. (14, 12). Danas, tridesetak godina kasnije, osim žena što su došle iz okolnih slovenskih sela, ostalo stanovništvo ne dvoji da je hrvatsko.

⁶ Za Klanu ispravno ističe da ima izrazito čakavske značajke, premda govore *kaj*, ali i *zač*, te da je "čisto ikavska". Usp. (14, 12. i 13). Potvrdila je to svojim istraživanjem 1985. i I. Lukežić. Usp. (6, 65-67).

⁷ Usp. (14, 12).

Vokalizam mjesnoga govora Lisca čine:

NENAGLAŠENI			NAGLAŠENI				
KRATKI			KRATKI			DUGI	
i		u	i	u	i		u
e	ə	o	ɛ	ə	ɔ	ɛ	ɔ
	a		a				o
						ɛ	ɔ
							ɛj
							a

Takvu shemu potvrđuju sljedeći primjeri, ponajprije kratkih nenaglašenih vokala, potom kratkih naglašenih i na kraju dugih naglašenih vokala:

- /ä/ - [ũyrat], [pandějǎk] / [pandǎk], [kupějvajo], [nõna]
- /ě/ - [testũ], [preblidějla], [ždrebǐta], [zverǐna], [põmest]
- /ǎ/ - [kõmãn], [vǎzãn], [člějnǎk], [žlějbǎc], [pějjsǎk], [prěsãn], [srǐãn], [nějjsãn]
- /ǒ/ - [rokĩ], [pobedõčiv], [dohtõr], [možð], [cvõtejo]
- /ĩ/ - [zmĩslit], [vinũ], [blišćĩ], [blidějji], [sinũ], [vĩdiv], [cidĩlce], [põlit], [višõla]
- /ũ/ - [učĩtelĩca], [tèsnu]
- /ã/ - [blãgoslov], [mãma], [tãta], [brãt] / [brãt], [šćãp]
- [è] - [vrème] / [vrějme], [trèba], [spèkjat], [mèni], [tèga], [čèšpa], [knès], [rèť]
- /ɛ̃/ - [dɛ̃ca], [bɛ̃dast], [bɛ̃dasta], [nɛ̃mcil], [kafɛ̃], [bɛ̃š], [dɛ̃j], [prɛ̃je], [imɛ̃la], [tɛ̃u]
- /ǎ̃/ - [vidǎ̃t], [zavrtǎ̃t], [pǎ̃t], [bǎ̃t], [popǎ̃t], [vǎ̃zãn], [cvǎ̃tejo], [mǎ̃jhin], [rascvǎ̃le]
- [õ] - [sekajõt], [vaõko], [vabõki], [vabõgi], [tõžili], [krõh]
- /õ̃/ - [võšili], [krõh], [mõst], [põh], [õdn] / [õdn], [čõda], [bõĩ]
- /ĩ/ - [žĩvit], [cějdit], [vahĩšo], [krĩčat], [učĩtelĩca], [vĩdiv], [bĩv], [zmĩslit], [nedĩla]
- /ũ/ - [kĩũč], [stresũ], [gospũt], [ũyrat], [vinũ]
- /ã/ - [jãjce], [dvãjset], [trãjset], [dvanãjst], [srãjca], [četrnãjst], [klãjnsku]
- /õ/ - [znõn], [žurnõdah], [krõve], [ljõko], [kovõč], [dõn], [kõj], [intrõda], [blõzer]
- /ɛ̃/ - [sɛ̃r], [lenɛ̃ji], [bilɛ̃ji], [bɛ̃u], [cɛ̃u], [mlɛ̃t], [umrɛ̃t], [tesnɛ̃ji], [ljɛ̃cmãn],
[dɛ̃vja]
- /ɛ̃j/ - [mɛ̃jsite], [nasrɛ̃jdi], [bolɛ̃jlo], [bɛ̃jla], [besɛ̃jda], [blɛ̃jda], [brɛ̃jh], [brɛ̃jmce],
[popišɛ̃jvalo], [poglɛ̃jda], [posujɛ̃jvaš], [kupɛ̃jvajo], [nɛ̃jsãn], [nɛ̃jmãn]
- /õ̃/ - [põta], [põbrau]
- /ɛ̃/ - [tɛ̃lo], [drvɛ̃n], [pešćɛ̃na], [cɛ̃ku], [izdɛ̃lit], [premɛ̃nat], [rɛ̃bro], [srɛ̃bro]

/ô/ - [vôŭ], [pôstela], [dohtôr], [vôlečna], [kôs], [čôvik], [tô], [kôža], [rôt], [vôzok]
 /î/ - [sîr], [sîn], [cerîš], [krîš], [pîr], [vamašîni],
 /û/ - [vûsta], [šûšne], [blayû], [testû], [mesû], [sinû]

U osnovi se vokalni sustav što sam ga zabilježila⁸ podudara sa shemom Riglerova prikaza vokalizma mjesnoga govora Lisca, samo što se u mome zapisu uz zatvorene monoftonske ostvaraje [e] i [o],⁹ koje J. Rigler stavlja u zagrade kao alofone, ne realiziraju diftonzi [ie] i [uo].¹⁰ Takve diftonge, ali bez zatvorenoga elementa, dakle kao /ie/ i /uo/. J. Rigler određuje fonemima staronotranjskoga sustava čiji su fonemi nastali iz "splošnoslovenskih".¹¹ Zatvorenost, pak, dugoga /a/ tako je naglašena da je bliža artikulaciji nešto otvorenijega fonema /o/ nego zatvorenoga /a/,¹² pa sam stoga promijenila Riglerovu transkripciju.¹³ Od otvorenih se vokala realiziraju [o] i [e] koji mogu biti dugi i kratki, ali uvijek naglašeni.

Najzanimljiviji je svakako ostvaraj dugoga naglašenoga jata što ga J. Rigler pribraja i notranjskim i staronotranjskim govorima, dolenskoj dijalekatnoj osnovi, ali i jugoistočnim slovenskim dijalektima.¹⁴ Bilježi ga znakom /ej/, ali i oznakama [äi] te [aj]

⁸ Veći broj primjera čine upravo oni leksemi u kojima se ostvaruje **jat**, dok su druge značajke argumentirane manjim brojem primjera.

⁹ J. Rigler takvu tendenciju zapaža unutar cijeloga južnonotranjskoga dijalekta, premda to najčešće ističe kada govori o diftongu /ej/: "Prav sedaj je namreč na vsem ozemlju opaziti ponekad močnejšo, drugod slabšo tendenco k monofongizaciji". Usp. (14, 28). "Pogosto se pri enem in istem človeku v isti besedi lahko menjavata diftong in monofong, a monofong je potem navadno nekoliko širši kot e-jevski element v diftongu in kvantitativno večinoma nekoliko krajši od diftonga". Usp. (14, 28. i 29).

¹⁰ Na dvosatnoj snimci razgovora Brune Poklar, moje obavješnice za refleks **jata**, i Braca Mavrince, što mi ju je posudila Antea Seršić, studentica kroatistike Pedagoškog fakulteta u Rijeci, zabilježila sam jedino primjer [tûo], koji potvrđuje takvu mogućnost, ali evidentno je da u suvremenom govoru Lisca, kao, uostalom, u mnogim suvremenim mjesnim govorima, u kojima su negdašnji istraživači zasigurno dobro bilježili diftonske ostvaraje, danas egzistiraju samo monofonzi, ili je, pak, izvršena polarizacija generacijski: stariji govornici još ostvaruju diftonge, dok mlađi realiziraju samo monofonge. Prema mojim je opservacijama tako i u Pazinu, u Pazu itd.

¹¹ Usp. (14, 180). No, i on piše: "Na Liscu govoriyo poleg diftonga ôo še pogosteje monofong ô, ki pa je najbrž že sekundaren po monofongizaciji." Usp. (14, 37).

¹² Zatvorenost vokala označujem točkom ispod vokala kao što je to uobičajeno u suvremenoj hrvatskoj dijalektologiji, usp. rasprave B. Finke, I. Lukežić, M. Mogaša itd.

¹³ Isto u osnovi piše i J. Rigler: "ta â bi lahko označili kot močno širok o". Usp. (14, 48).

¹⁴ No, sličan se fonološki individualan jat, samo bez otvorene artikulacije prvoga dijela diftonga ostvaruje i u kajkavskim gorskokotarskim govorima: zapadnim i graničnim govorima prema slovenskoj granici (npr. Delnicama, Čabru, Gerovu, Prezidu), ali s nešto drukčijim razvojem kratkoga jata, a fonološka je individualnost jata tipična i za čakavske gornjomiranske govore te neke boljunske ekavske govore. Usp. (1, 43).

(koji stavlja u zagrade držeći ga varijantom).¹⁵ Prema mojim su zapisima zastupljene prve dvije mogućnosti, a zbog otvorenosti prvoga dijela taj diftong označujem kao /ej/. On je dio fonološkoga sustava, dok je diftong s nešto zatvorenijim izgovorom prvoga dijela alofon. Među naglašenim se kratkim i nenaglašenim vokalima izdvaja i reducirani fonem [ə]. U izgovoru sam informanata samo u nekoliko primjera zabilježila i ostvaraj zaobljenoga prednjega vokala [ü], tj. alofon fonema /u/: [püst], [čũj], ali i takvoga /u/ što je nastao na sljedeći način: ol>ou>u [pũ]/ [pôl]. J. Rigler za Lisac piše samo [u].

U silabeme ulazi i /r/ koji se katkad ostvaruje s popratnim reduciranim vokalom [ə], dakle kao [ər]: [ərđete], [čətərtək] / [přšau].

Izvan akcenta svi se vokali realiziraju kao središnji, niti odveć otvoreni, niti odveć zatvoreni. Jednako se artikuliraju ispred i iza naglašenoga sloga, dok je pod naglaskom jasna tendencija zatvaranja ili otvaranja vokala.

Prozodija

Za prikaz je vokalizma mjesnoga govora bitan prozodijski sustav. O lisačkomu prozodijskomu sustavu J. Rigler piše: "Na Liscu ni već izrazitih dolžin ali kračin, e, o in zlasti ə so morda nekoliko krajši od ie (e) ipd., vendar tam kvantiteta ni več relevantna. Zato sem razdelil vokalizem le na poudarjenega in nepoudarjenega." Međutim, pri bilježenju primjera J. Rigler jasno razgraničava samoglasnike s dugosilaznim ili kratkosilaznim akcentom, npr. dēbeu, tēle, tēta, žēna.¹⁶ Razlika je između dugih i kratkih vokala zaista smanjena i ponekad je teško odrediti dužinu. Tako sam npr. za glag. prid. rad. ž.r. glag. **biti** zabilježila ostvaraje [bēla] i [bēla]. Nadalje, isti se leksemi ostvaruju, ovisno o dužini izgovora, i s kvalitativno različitim naglašenim vokalima. Primjerice, [pandējlək] / [pandilək], [vēra] / [vīra]. U nekoliko sam primjera zabilježila u nenaglašenu položaju ili u kratko naglašenu položaju vokal koji se inače ostvaruje pod dugim naglaskom, a u tim je primjerima nastao kao rezultat naknadnoga pokraćivanja. Tako je i na pozicijama negdašnjih prednaglasnih duljina, ali i u dugim naglašenim slogovima, svako dugo /a/ zatvarano do /o/, a nakon pokraćivanja vokal je zadržao svoju kvalitetu: [težākā], [skākāt], [yospodāñi], [dūžān], [nāša], [ostālo] > [težōkā], [skōkāt], [yospodōñi], [dūžōn], [nōša], [ostōlo] > [težōkā], [skokāt], [yospodoñi], [dužōn], [nōša], [ostōlo] > [težōka]. Usprkos takvim alternacijama, nastalim zbog snažne tendencije prema ukinuću kvantitete, još uvijek prisutna razlika u dužini vokala (usporede li se primjerice dužine /ej/ i /ə/) omogućava da se prozodijski sustav mjesnoga govora Lisca odredi kao dvoakcenatski sustav s tri jedinice: [ā] i [ā] te nenaglašenom kračinom. Cubitak intonacije (što je značajka i svih starijih dvoakcenatskih čakavskih sustava) i kvantitete nije samo obilježje južnonotranjskoga dijalekta i drugih slovenskih dijalekata, i stoga u neslovenskim sustavima ne mora biti,

¹⁵ Za taj diftong piše: "Zamoklo a-jevsko barvo ima tudi v najjužnejši notranjski vasi Liscu". Usp. (14, 29).

¹⁶ Usp. (14, 43).

kao što to tvrdi J. Rigler, rezultat utjecaja slovenskih idioma. One se isto tako gube u pojedinim istarskim čakavskim govorima gornjomiranskoga dijalekta (npr. u Nugli), ali i labinskim ekavskim govorima (npr. u Targetu), kao i u gorskokotarskim kajkavskim govorima.¹⁷

Distribucija je prozodijskoga inventara prema mojim (za cjeloviti prikaz akcenatskoga sustava nedovoljnim) podacima podudarna s distribucijom akcenata u govorima slovenskoga južnonotranjskoga dijalekta, premda i u čakavskim (a i u kajkavskim i staroštokavskim govorima) može biti naglašen svaki slog, pa i posljednji (u tom je govoru finalni slog češće naglašen kada je zatvoren): [mlĕjko], [besĕjda], [vidĕt], [zavrtĕt], [testŭ], [zverĕt], [črĕnit], [obodvĕj], [kostĭ],¹⁸ [popĕk], D sg. [možŏ], [reklĕ], D sg. [domŭ], [kakŭ], G sg. [dičĭ], G sg. [kafĕ], A sg. [kafĕ] itd.

No, primjeri potvrđuju da su se kao i u slovenskomu jeziku "tendenciji generalnog ukinuća kvantitativnih opreka" (kojoj je težio "opći razvoj u slavenskim jezicima"), tj. ukinuću "kvantitativnih opreka i izvan posljednjega sloga",¹⁹ premda nedosljedno, oduprli akuti, npr. [krŏva] ('krava'), [bŏbica] ('babica'), [smrĕjka], [krŏna], ali [nedĭla].²⁰

Primarni se cirkumfleksi u lisačkomu govoru pomiču progresivno, što je suprotno generalnomu razvoju hrvatskoga jezika u kojemu su cirkumfleksi sačuvani s istom kvantitetom i na istim pozicijama.²¹ Potvrđuju to primjeri: [mesŭ], [testŭ], [sinŭ], [blayŭ].

Primarni kratki akcenti, uz poneku iznimku (npr. [imĕ]), ostaju na svojim pozicijama: [nĕbo], [vađko]/[vđko].²²

Na mjestima se zavinutoga akcenta zbog ukinuća intonacijske opozicije realizira dugi silazni akcent: [mlŏtiš], [mlŏtŏt], [namlŏtiš], [bĕjli], [cvĕjfe], ali [žĕja].

Podrijetlo akcentuiranih vokala

ā<ă pri duljenju [jĕjce], [srĕjca], [dvĕjset], [klĕjnsku]²³

ŏ<ă [znŏn], [žurnŏdah], [krŏve], [jŏko], [intrŏda], [kŏj]

¹⁷ Usp. (1, 131).

¹⁸ Imenica **kost** ima pomični tip naglaska s osnove na nastavak kao i u slovenskomu standardnomu idiomu gdje je N sg. [kŏst], G sg. [kŏstĭ].

¹⁹ Usp. (12, 77).

²⁰ No, istu pojavu bilježi i za ravnogorski govor J. Lisac. Usp. (5, 103).

²¹ Usp. (12, 77). Međutim, i u ravnogorskomu govoru J. Lisac to zapaža kao mogućnost: "Primarni dugi i kratki silazni akcent pomiču se na naredni slog, ali se obično vraćaju unatrag s otvorenog sloga, dok u zatvorenom slogu najčešće ostaju: meso., lepo: (prilog), zlatu, se:nu, ko:lo, te:lu...". Usp. (5, 103).

²² U slovenskomu su standardnomu idiomu sva tri primjera s progresivno pomaknutim kratkim akcentom: [imĕ], [nebŏ], [lokŏ].

²³ J. Rigler te primjere objašnjava kraćenjem diftonga pri čemu se dugi vokal krati i poslije asimilira drugomu diftonškomu elementu, a onda oba dalje tvore dužinu. Usp. (14, 56).

- <ð ako je dugo [dôn]; G pl. [jȳôl], [ovôc]; [ȳorôk], [l̥ȳôk], [lôš]
<ě iza palatala [jôdân]
ĕ<i<i u primjeru [dêvja]
<i<y u primjeru [sêr]/ [sîr]
<i<jb [jêyla], [jêyrat], [jêmitl]
<ě monofongizacijom od [êj] [lenêji], [tesnêje], [cêyu] ('cijel'), [umrêtl]
<e [dêbeu], [têta], [mêst]
<ę [jêčmân]
ęj<ě²⁴ [bêjla], [nevrêjme], [mlêjko], [čovêjka], [nêjdo] ('netko'), [nêjkada]
('nekada'), [nêjki] ('neki'), [nêjkaj] ('nešto')²⁵
<e [povlêjdala], [pêjylat], [popêjylano], [nêjsân] (1.l.sg. prez. glag. *biti*), [nêjsi]
(2. l. sg. prez. glag. *biti*), [nêj] (3.l.sg. prez. glag. *biti*), [nêjsa] (3.l.pl. prez.
glag. *biti*), [nêjmân]²⁶
< u iterativima [popišêjvalo], [posujêjvaš]
ĕ<ě [têlo], [izdêlitl], [mêňat], [premêňat], [svêta], [têloval], [vêra], [navrêš], [zvêr]
<e [rêbro], [srêbro]; [drvên], [žênska], [zêlé], [palênta]
<ę [imê], [klêknit], [ȳovêdol], [desêtl], [pêtl]
ô<o [pôstêla], [kôžal], [nôsin], [ȳrôzdjel], [vôlečna], [čovik], [dôli], [nôna], [rôt]
('rod')
<o [kôs], [posôda], [ȳôba], [ȳôsle], [klôpâk], [rôp] ('rub'), [bôste], [vôzôk],
[ôylen], [blôdit], [kôpat], [sô] (3.l.pl. prez.), [môš], [zôp]
ô<o [pôbrau], [kôń], G sg. [kôńa], [ȳôla]
<o G sg. [pôta]
ĩ<i [mîza], [cerîš], [sîyu], [krîš], [vamašîni], [zîma]
<y [sîn], [mî], [sîr]/ [sêr], [pîr], [lîsôc], [lîšôšku], [nalîsci]
ũ<u [vûsta], [šûšne], [mihûr]
<o obično u jedinomu ili finalnomu slogu [blayû], [testû], [mesû], [sinû], [ȳnûj],
[kakû], [takû], [mûj]
<-ou<-ov [domû]
<-ou<-ol [pû]
<| [mûze], [dûȳo], [vûk], [mûčat], [sûnce], [vûna], [vûnica]

²⁴ Veliki je broj takvih refleksa rezultat nepokračivanja akuta.

²⁵ Takvi primjeri u višeslavenskomu rječniku Františka Kopečnyja stoje s **jatom** *něčbto*, *něčbso*/
něčbto itd. Usp. (4, 232).

²⁶ J. Rigler izvodi te primjere iz *ne-esmb*, *ne-imêti* itd. Usp. (14, 31).

- ă<a [blāyoslov], [māma], [fāfa], [brāt], [dāt]
 <ę [žāja], [žājōn], [žājna]
 ę<ě [trēba], [vrēme] / [vrējme], [nevrējme], [zēnica], [ždrēbe], [tēsnu]
 <e [spēkjat], [mēni], [tēya], [rēt], [zēmli]
 <ę [knēs], [tēle]/[tēle], [jētra], [jēzik], [najēt], [počet], [začet], [devēt], [yrēda],
 [pētōk]
 ę<ě [dēca], [nēmci], [prējel], [imēla], [tēy], [klēn], [sēt]/[sēt]
 <e [bēdast], [bēdasta], [kafē], [žēna]
 <a [bēš], [dēj]
 ǝ<a [slātku], [lāhāt]
 <ǝ [vǝzǝn], [cvǝtejo], [dǝska], [dǝš], [pǝku] ('pakao'), [pǝs], [tǝŋko], [dǝnǝs]
 <i [nǝč] ('ništa'), [čǝn] ('čim')
 <i<y [pǝt], [bǝt], [popǝt], [kǝpit], [dǝm]
 <i<ě [vidǝt], [zavrtǝt]
 ǝ<o [vaǝko], [sekajǝt], [vabǝki], [vabǝgi], [lǝnǝc]
 <ǝ< ā nakon pokrate [dužǝn], [nǝša], [ostǝlo]
 <ǝ [mǝški], [tǝžili]
 <u [krǝh]/[krǝh]
 <ǝ [bǝha], [mǝst]/[mǝst]
 ǝ<o [bǝǝ] i spomenuti primjeri <u, ǝ
 <ǝ [čǝda], [krǝh] ('krug'), [pǝh]
 ǝ<i [žǝvit], [krǝcat], [učitelǝca], [vǝdiy], [nǝkat], [vǝnu]/[vinǝ]
 <i<y [mǝšun], [zmǝšun], [rǝba]
 <i<j b [iskra]
 <ě A sg. [vrǝto], [nedǝla], [tǝran], [mǝrit], [potǝkat]
 ũ<o [bǝle], [gospǝt]
 <u [klǝč], [dǝša]
 <-ǝl [stresǝ]
 <ǝ [pǝzat], [obǝt], [tǝt], A sg. [jobǝko]

Podrijetlo neakcentuiranih vokala

- ă<a [ūyrat], [vūsta]
 <o [pandējǝk]/[pandǝk], [klabūk]
 ę<ě [testū], [mlekarǝca], [ždrebiǝa], [zverǝna], [lenēji]

<e [medižija], [sèver], [nevrêjme], [želêjzo]
<ę [vrême], [ždrêbe]
ð<ð [člêjnðk], [môčðk], [ðcðt]
ð<o [dohtðr], [pobedðčiu]
<ā u nekoliko leksema nakon pokrate [skokàt], [gospodoñ], [težokà]
<ɔ [rokî], [čûjejo], [yrêjo], [kupêjvajo], [mšlijjo], [osêjnica] ('gusjenica')
û<u [učitelica]
<| [pomuzêna], [sucêno]
<o [têsnu], [žitu], [cêjlu], [onaku]
<ou<ov iz G pl. [yrêjhu]
<au<ai [pòsu]
i<y [visòk]
<ě [lêtit], [fâlit], [dôlit], [yôri], [vôni]
<jb [imê], [istû] ('isto')
<i [vinò], [nôsi], [čiyòu], [môšiš]

< na mjestu iskonskoga /e/ u hiperikavizmima:²⁷ [poštèniya], [konkrètniya], [òviya], [hrvòckiya], ali [têya], [mòjeja]; [ðnimu], [drùyimu], [vičèrja], dakle, u relacijskim morfemima pridjevsko-zamjeničke deklinacije nenaglašeno /i/ alternira s naglašenim /e/, ali, kao što potvrđuje primjer [mòjeja],²⁸ /e/ se može ostvariti i kada je vokal u relacijskomu morfemu nenaglašen.

Refleksi se iskonskih *ɔ i *o podudaraju pod naglaskom i izvan naglaska, ali s napomenom da /o/ može biti i refleks vokala *u, pa i onoga /u/ podrijetlom od *|. No, i o>u obično u otvorenomu dočetnomu slogu: [testû], [mesû], [dû] ('tko'), ali rijetko i u zatvorenomu [yospùt], pa i unutrašnjemu slogu [bûle]. Isti je rezultat i morfema /ov/ preko /ou/ [yrêjhu], ali i kombinacije vokala i finalnoga slogovnoga /l/, tj. -Vl preko -Vu [pû], [stresû]. Osim u leksičkomu morfemu [môš], [rôp], [popðk], *ɔ>o dosljedno je i u relacijskomu morfemu: u A sg. imenica i pridjevskih riječi [dûšo], [mòjo], [šèstro], [zèmljo], [žèno]; u 3.l.pl. prez. glagola: [čûjejo], [ylêdajo], [yrêjo], [kupêjvajo], [mšlijjo],

²⁷ Hiperikavizmi, tj. realizacije vokala /i/ na mjestu iskonskoga /e/, a ne **jata**, osobitost su i susjednih govora, bilo ikavskih čakavskih (Klana, Studena), bilo ekavskih (Lipa, Rupa), a jednako se može realizirati i u govornima rubnoga poddijalekta ikavsko-ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja. Usp. (6, 67).

²⁸ Dosljednu opoziciju /e/ u naglašenim, a /i/ u nenaglašenim oblicima pridjevsko-zamjeničke deklinacije zabilježila je J. Kalsbeek za Nuglu.

[sō], [znōjo],²⁹ a i u paradigmi naglašenoga trenutnoga prez. glag. *biti*: [bōn], [bōš], [bō], [bōmo], [bōste], [bōjo]³⁰ što ga rabe za tvorbu futura.³¹

Refleks se *] podudara s refleksom *u i pod dugim i pod kratkim naglaskom, ali i kada je nenaglašen. U primjerima se [bōhi], [mōst] kratak u<], isto kao i kratko naglašeni /u/ u [krōh], mijenja u /o/.

Refleksi su vokala *e i *ę podudarni u izvanakcenatskim pozicijama i pod dugim silaznim akcentom, dok se pod kratkim naglaskom, kao što pokazuju primjeri u prikazu podrijetla vokala, *e obično reflektira kao [ē].

Stari je jat zadržao fonološku individualnost pod dugim akcentom kao [ēj], premda se u odnosu na izuzetno česti dugi ostvaraj jata (kao rezultata nepokraćivanja primarnoga praslavenskoga akuta) relativno rijetko ostvaruje jednako takav refleks i od *ē, dok se dugi monoftong [ē] može, osim od vokala spomenuta podrijetla, realizirati i od *ę te /i/ različita postanja (<*i, *y, *jb). Dugi ostvaraj [e] zajednički je starom **jatu**, iskonskomu *e te *ę. Kratki je naglašeni **jat** opet različit: kao [ē] izjednačen je s refleksom *e, kao [ē] s refleksom kratkog *e i *ę te kao reducirani glas [ə] (najčešće u zatvorenu slogu u infinitivima) s refleksom kratkoga "šva" i /i/ (bilo podrijetlom od /y/ ili iskonskoga /i/). Pod kratkim se naglaskom ostvaruje i četvrta mogućnost - [i], koji je isti kao refleks vokala /i/ (iskonskoga kratkoga /i/ ili /y/).³² Ti kratki ostvaraji alterniraju s refleksima dugoga **jata** pod akcentom u paradigmama iste porodice riječi, pa i istih riječi, npr. [zavřtōt], [zavřtiu] (glag. pridj. rad. m.r.), [zavřtējla] (glag. pridj. rad. ž.r.); [bējlit], [bēju] (glag. pridj. rad. m.r.), [bējla] (glag. pridj. rad. ž.r.), [bilēji] (komparativ); [cējdit], [cidilo]; [čōvik], G sg.[čovējka] itd. Naglašeni je refleks jata kao [i], što se najčešće javlja uz /r/, nastao jakim sužavanjem preko [e]: ista se riječ u različitim govornika realizira sa zatvorenim [e] ili s [i]: [vēra]/ [vira], [mēra]/ [mira], [cērku], [srifa], [tiran], ali i uz druge foneme: [nediła], [pandīlak], [pořikat].

²⁹ Ujednačavanje 3.l.pl. prez. na -jo značajka je i čakavskih govora (ali obično s realizacijom [ju], iako se može ostvariti i [jo], primjerice u pojedinim govorima gornjomiranskoga dijalekta), pa i onog najbližega Lisca - Klane. Usp. (6, 69).

³⁰ Dakle, glagoli nemaju dvojinu kao što ima standardni slovenski idiom; za 3.l.pl. oblik je drukčiji od onoga u slovenskomu standardu (u kojemu glasi *bado*, dok drugi glagoli završavaju na -jo/-do), a od hrvatskih se sustava lisački sustav razlikuje dosljednim morfemom -Vste za 2.l.pl. prezenta. Naime, u dijelu je čakavskih govora za 4. razred glagola (prema Hammovoj podjeli glagola) tipičan relacijski morfem -Vste: imaste, daste; u mjesnomu se govoru Lisca uz realizacije [mōraste], [poznōste], [imaste] takav morfem ostvaruje dosljedno: [smřdiste], [vidiste]. No, u gorskokotarskim je kajkavskim govorima, npr. u ravnogorskomu, također izmijenjen relacijski morfem za 2.l.pl.: -V+šte (-ašte, -ešte, -ište, -ješte), a i oblik za 3.l.pl. je u mnogim govorima ujednačen na završni -ju ili -jo (s iznimnim ostvarajem -du/ -do).

³¹ Takav futur imaju slovenski i kajkavski govori, ali i neki čakavski, npr. gornjomiranski govori uz oblike glag. *htjeti* za tvorbu futura rabe i oblike *buam, buaš...*

³² Fonološka je individualnost **jata** ovako predstavljena i u Riglerovim *Južnonotranjskim govorima*. Nešto su drukčiji, ali opet sa zadržanom fonološkom individualnošću, refleksi jata u pojedinim buzetskim ili gornjomiranskim čakavskim govorima, a i u govorima zapadnoga kajkavskoga gorskokotarskoga tipa. Usp. (14, 180) i (1, 104, 105, 106).

Jat se u tvorbenim i relacijskim morfemima obično ostvaruje kao /i/ što je ovisno o naglašenosti / nenaglašenosti i dužini realizacije **jata**: u imenica s **jatom** u sastavu tvorbenoga morfema [kudíla], [nedíla], [korìn], [kosìr], ali [kolêjno]; u infinitivnih osnova [bòlit], [cvìlit], [dìmit], ali [bdèt], [tèt]; u prezentskih osnova [obòlin], [oslòbin], [obofìjo], ali [obolêjli], [obolêjla], [živêjla]; u reliktu morfema duala uvijek je [êj] [dvêj], [obodvêj], [dvêjsto]; u dočetcnih tvorbenih morfema priloga je /i/ [dòli], [yòri], [vòni], ali [pòtle].

U relacijskim je morfemima:

- u D i L sg. ž.r. /i/ i u palatalnim i u nepalatalnim osnovama: divojki, glövi, rodbini, ženi, na kobili, va kombri, va oštariji, va zemlji (kao i u zamjenicama: tebi, u meni)

- u L sg. m. i s.r. /i/: va bogi, va boki, va stoli, na obrozi, na konji

- u LI sg. (+D pl.) m. i s.r. riječi s pridjevskom deklinacijom /i/: lejvin, mrtvin, širokin

- u GL pl. svih triju rodova riječi s pridjevskom deklinacijom: dobrih, njihovih, na tojin

- u I pl. svih triju rodova riječi s pridjevskom deklinacijom: drugimi, timi/ tejmí

- u komparativu obično je /eji/: korisnêji, novêji, starêji; a komparativ se može ostvariti i s rječicom **še**: [šebòl], ali [lêple].³³

Refleks je staroga "šva" ovisan o dužini: dugi se /ə/ ostvaruju kao [ò] preko [ā], dakle podudaran je s primarnim dugim *a, dok se pod kratkim naglaskom ili nenaglašen izgovara prednje i reducirano, kao [ə].³⁴ Pritom se ujednačava s refleksom kratkoga /i/ (<*y, rijetko <*i) kada se taj nađe u zatvorenomu slogu okružen dentalima.

Konsonantizam mjesnoga govora Lisca čine:

Sonanti:

v			m
	l	r	n
j	í	ř	ń

³³ U slovenskomu je standardu, kao uostalom i u tipičnim kajkavskim govorima, prisutan morphem /še/, npr. lepše. Tako se komparativima mjesni govor Lisca zajedno s gorkokotarskim kajkavskim sustavima približava čakavskim realizacijama. Usp. o tome i (1, 188).

³⁴ Dvojak je refleks staroga "šva" značajka nekih gorskokotarskih kajkavskih govora (npr. Lukovdola), u kojima se u kratkim naglašenim i nenaglašenim slogovima realizira [ə], a u dugim [a]. Usp. (1, 111).

Opstruenti:

p	b	f	
t	d		
c		s	z
ć			
č		š	ž
k	g	h	

O distribuciji i podrijetlu konsonanata

Fonem /ʒ/ nije dio konsonantskoga inventara mjesnoga govora Lisca, već se na njegovomu mjestu ostvaruje /ʒ/.

Namjesto negdašnje skupine ***di** te **daj** realizira se konsonant /j/: [ròjak], [rojèni], A sg. ž.r. [mlòjo], [najmlòji], [žàja], [žàjøn], [yròja], ali je moguć i neizmijenjeni oblik te skupine: [oròdje].³⁵

Fonem /h/ ostvaruje se kao zvučni velarni spirant [ɣ]: [sòɣrit], [ɣrèjh], [ɣròja], [oyðñ],³⁶ osim na apsolutnom kraju riječi kada g>h [snèjh], [brèjh], [bübrih].

Ostvaruje se par /č/ i /ć/, pri čemu je /ć/ sliveni glas, eksploziv, isti kao čakavsko [t̪],³⁷ pri izgovoru kojeg se "vrh jezika upire o donje alveole ne dodirujući donje zube".³⁸ Identičan je rezultat i u primjeru [t̪edan] u kojemu je provedeno tercijarno jotovanje.

Sonant /l/ može se, prema Riglerovu bilježenju varijantno ostvariti i kao velar [ʎ], obično ispred /ej/.³⁹ U mojem se zapisu tako ponekad ostvaruje uz /i/ [platiʎo].

Fonem /v/ je zvučan i između vokala i ispred vokala, a na kraju je zatvorenoga sloga bilabijalan:⁴⁰ [pavl̪inkina], [t̪uka], [sl̪u̪ko], [òučari], [òuča], dok na kraju riječi u G pl. -ov>-ou̪>-u [nũžifu].

³⁵ Riječ je u istom obliku sastavnim dijelom slovenskoga jezika, no rezultat spomenutih skupina - /j/, značajka je i slovenskoga sustava, ali i narječnih idioma hrvatskoga sustava, dakle "drugost od drugih", alteritet. Za objašnjenje pojmova alteriteta i alijeteta vid. (10, 20).

³⁶ Značajka je to i sjeverozapadnočakavskih govora do crte Novi Vinodolski - Lošinj (usp. i 16, 272), ali, sudeći prema Riglerovu zapisu, i cijele južne Notranjščine. Usp. (14, 169).

³⁷ Za Lisac J. Rigler bilježi realizacije [t̪] i [ć]. Podudarni su, prema njegovu zapažanju, i ostvaraju u pojedinim sjeverozapadnim govorima južnonotranjskoga dijalekta, pa i u nekoliko mjesta u središnjem dijelu istoga dijalekta. Usp. (14, 144).

³⁸ Usp. (10, 65).

³⁹ Usp. (14, 181).

⁴⁰ Ta značajka povezuje mjesni govor Lisca s pojedinim gorskokotarskim kajkavskim govorima (npr. ravnogorskim, prezidskim), kao i s dijelom slovenskih dijalekata. Usp. (1, 163).

Finalno slogovno /l/ također prelazi u /ʎ/:⁴¹ [kõʎci], [pãʎci], [vëseʎ], [dëbeʎ], [põstou], [kupëjvau], [põčeʎ], dakle u kategorijama imenica i pridjeva te u glag. pridj. radnom, dok na apsolutnom kraju riječi s prethodnim vokalom -l>ʎ>u, primjerice, [pũ] ('pol'), [pãku]⁴² ('pakao'). Takvo se /l/ uz /i/ može ostvariti konsonantizirano - kao [v], što je varijanta sustavne realizacije [u] u istim pozicijama, npr. [bõv], [võdiv], [kũpiv].

Zvučni šumni konsonanti na kraju riječi prelaze u bezvučne, npr. [srõp], [ʎrõt], [ʎrõp], [lõš], [mët], [pũš], [susëjt], ali pod istim uvjetima i g>h, npr. [snëjh].⁴³

Fonem /r/ dio je konsonantskoga inventara: [rñjen] ('njezin'), [šãmãñ], [kõñ]. Moguća je dekompozicija i metateza palatalnoga elementa toga fonema, npr. [klãjnsku].

Dio je sustava i fonem /r/ [zëʎe], [hñladu], [lëpʎe], [bõñ], [krõñ], koji se može dekomponirati [vesëʎje], [zmišljëjvan], a i depalatalizirati [prijõteʎ],⁴⁴ [õzbiľno].

Nezaobilazan je u mjesnomu govoru Lisca i ostvaraj palatalnoga /r/ koje se inače zadržalo u slovenskim govorima, ali i u kajkavskom narječju u intervokalnu položaju kada je takvo realizirano već u polaznomu obliku riječi (npr. zořa), ali ne i onda kada vokal iza /r/ pripada morfemima drugih padeža (npr. cesara). U mjesnomu govoru Lisca /r/ nije zadržano čak niti u svim leksemima u kojima je u polaznim oblicima /r/ u međuvokalnom položaju. Primjerice, [bũrja], [mũrje], [vičërja], ali i [zõra], G sg. [čësara], [kumpĩra], dok, npr. oblik *cesarja* govornici Lisca pripisuju slovenskim idiomima.⁴⁵

Na kraju relacijskoga morfema, kada o neutralizaciji završnoga /m/ s /n/ ne ovisi značenje riječi, i u mjesnomu se govoru Lisca provodi taj adrijatizam:⁴⁶ 1.l. sg. prezenta [řiran], [zmišljëjvan], D pl. [prijãtelun], [susëjdun].

⁴¹ Takav refleks nije osobitost samo slovenskoga jezika već je svojstvena i nekim gorskokotarskim kajkavskim govorima, ali i čakavskim gornjomiranskim i nekim ikavsko-ekavskim rubnim govorima, a realizira se i u Liscu susjednom mjestu - Klani. Usp. (6, 69. i 7, Tabela 2).

⁴² Ta je crta zajednička mjesnomu govoru Lisca, slovenskim idiomima, ali i pojedinim gorskokotarskim govorima (npr. starovaroškomu, prezidskomu, gerovskomu, brodskomu sustavu). Usp. (1, 152-153).

⁴³ Ta je arealna značajka svojstvena i slovenskim i kajkavskim, ali i sjeverozapadnočakavskim govorima, dok je prijelaz g>h tipičan za čakavsko narječje kao posljedica tendencije k smanjenju napetosti u zatvorenomu čakavskom slogu, ali se, premda je autohtona čakavska crta, može ostvariti i u pojedinim gorskokotarskim kajkavskim govorima. Usp. (1, 162).

⁴⁴ U tom je primjeru l>, a onda se /l/ kao i svako drugo finalno slogovno /l/ ostvaruje bilabijalno, tj. [ʎ].

⁴⁵ No, J. Rigler i za južnonotranjske govore, iako kaže da slijede općeslovenski razvoj pri čemu je /r/ zadržan na početku i u sredini riječi, a na kraju je otvrdnuo, ipak spominje morfološko izjednačavanje, utjecaj završnoga /r/, tj. analogiju kao razlog što se u pojedinim idiomima ostvaruje *cesara* namjesto *cesarja*, a za govore na hrvatskoj granici zaključuje "je seveda verjetno, da je sprožil analogijo prav hrvaški upliv". Usp. (14, 137).

⁴⁶ I tu pojavu s još nekoliko drugih (npr. sa supstitucijom l>j) D. Brozović naziva **adrijatizmom** jer se realizira u svim govorima uz jadransku obalu, bez obzira pripadaju li kojemu narječju hrvatskoga sustava ili

Konsonantska se skupina /čr/ čuva: [čřv], , [čřn], [čřnit], a moguća je i redukcija /r/ u toj skupini: [čřjšnja], [čřjivo].

Skupine *ski, *stj rezultiraju skupinom /šć/: [ořńišće], [šřap], [klějšće].⁴⁷

Skupina /gn/ realizira se kao [gń], npr. [řńějzdo], ali i kao [gn], npr. [řnŭj].

Ne ostvaruju se početne skupine okluziva i frikativa, okluziva i afrikate, okluziva i okluziva čime i taj govor potpada pod zakonitosti općejezičnih mijena slavenskih jezika koji dopuštaju prave konsonantske skupine sastavljene od frikativa i okluziva, dok početne skupine drukčijega sastava razrješuju redukcijom početnoga konsonanta ili njegovom zamjenom odgovarajućim konsonantom, npr. [šenića], [tět] ('ptič').

U mjesnomu govoru Lisca provodi se i disimilacija mn>vn [sedŏvnějst], [osŏvnějst].⁴⁸

Unutar konsonantske skupine sonant /v/ može se reducirati: [srŏp], [stŏrit], [třdi], [četiřti], [kŏčka].⁴⁹

Sonant /v/ uz /j/ može biti u funkciji proteze: [vŭsta], [jěyla], [jěyratse], [jěmit].

U skupini se **vŏ** kao morfemu u složenicama reducira početno /v/ nakon gubitka poluglasa: [zāmeš], [zīmala], [zět], pa tako i na početku riječi u skupini **vŏsŏ** [sě], [sěya], [semoyŭti], [sākamor], [sāyda].⁵⁰ Inicijalni je /v/ i vokaliziran u primjerima [udovīca], [udŏvac], [unŭk], ali se i zadržava: [vđzŏn].

Morfološke napomene

Budući da je osnovi zadatak istraživanja bio zabilježiti vokalni sustav lisačkoga mjesnoga govora, spomenut ću samo neke morfološke crte koje se mogu zapaziti u sakupljenoj građi.

Oblike govora Lisca obilježava **konzervativnost**, posebice u množinskim oblicima imenica:⁵¹

kojemu drugomu jezičnomu sustavu. Krak se njena provođenja proteže i do gorskokotarskih kajkavskih govora, a i do nekih sustava jugozapadnih dijalekata slovenskoga jezika. Usp. i (1, 156. i 157).

⁴⁷ Takva je realizacija alteritet i čakavskoga narječja. U slovenskomu standardnomu idiomu realizira se [šć], no prema pisanju se J. Riglera može zaključiti da je ostvaraj [šř] tipičan u većem dijelu notranjskoga dijalekta od Markovščine do Lisca, a u Jelšanama sigurno jer spominje primjer *klějšće*. Usp. (14, 144).

⁴⁸ U slovenskomu se standardu ti primjeri realiziraju nedisimilirano: *sedemnajst*, *osemnajst*, pa spomenute ostvaraje pridružujem čakavskim elementima u lisačkomu govoru.

⁴⁹ Značajka je to sjevernočakavskih i kajkavskih govora, ali i slovenskih idioma.

⁵⁰ Refleks je **vŏ**, pa i /v/ u konsonantskim skupinama, identičan kao u pojedinim čakavskim govorima sjevernoga i središnjega čakavskoga areala, a **vŏsŏ** reducirano u /s/ zajedničko je, osim čakavskim, i nekim kajkavskim govorima.

⁵¹ Konzervativnost oblika, svojstvena čakavskomu narječju, obilježava i slovenski standardni sustav u imenica ž.r., u l i pl. m.r. i s.r.

- imenice m.r. ne proširuju osnovu u množinskim oblicima, npr. I pl. [môžī], D pl. [kôšun], [mīšun];

- G pl. imenica ž. i s.r. je /ø/, npr. od novih [hīš], od noših [žēn], storih [bôc], noših [sēl], puno [besējt], a G pl. m.r. od [mīšu], od [nūžītu], od [môžu] (pri čemu je u<ou<ov);

- u svim trima rodovima neki su relacijski morfemi ujednačeni:

- NAV pl. dobre [besējde], noše [žēnske], čejle [kostī], [špīce], noši [prijōtelī], somi [mōški], noši [sīni];

- sva tri roda u DLI pl. imaju različite relacijske morfeme:

- D pl. [kôšun], gren [môžun], [prijatelun], [susējdun]; gren [krôvan], [sēstran]

- L pl. na noših [môžih], na noših [prijatelih], [vabòkih], [vasēlih], [vastôlih], [nakôñih], [nastôrcih]; [vanôvinah], [vakūtah]

- I pl. s nošimi [môži], s nošimi [prijōteli]; zas storemi [bôcami], dobrimi [besējdami].

O čakavskim značajkama u mjesnomu govoru Lisca

Prijedlog **vø** ostvaruje se u mjesnomu govoru Lisca kao **v** ili **va** bez određenih distribucijskih zakonitosti koje obično ovise o vokalu ili konsonantu koji slijedi: [vablōne], [vaškōto], [vaëkonomski], [vamašīni], [vašpōrket], [varōdi] / [vzōyrebi], [vrējki]. Premda je u drugim slučajevima poluglas "šva" kada je kratak dao [ø], u primjeru je spomenutoga prijedloga kao i prilogu [vāvik]/ [vājk] "šva" ostvaren u slabu položaju kao [a], dakle kao čakavska posebnost što taj narječni sustav razlikuje od svih drugih sustava (promatrano ponajprije unutar hrvatskoga jezika) zbog tendencije **jake vokalnosti**, koja se uz druge načine potvrđuje i dosljednijom (no u drugim južnoslavenskim jezicima) vokalizacijom "šva" u slabu položaju. Ista se pojava može pratiti i u primjerima: [zāmen] (1.l. sg. prez.), [zāmeš] (2.l. sg. prez.) (<vbz bīm-); I zamj. ja [mōno] (<mbnoŋ), [mōša], [mōšit] (<mbš-), [mōlin], [mōlinar] (<mblin-), u kojima je dugi "šva" dao dugo /a/, a to je onda, kao i svaki drugo dugo /a/, zamijenjeno s dugim /o/.⁵²

⁵² Spomenuti su ostvaraji tipični i za slovenski standardni jezik, samo bez prijelaza ā>ō: I zamj. jaz - mano (uz meno), māša, mālin (uz mlīn), kao i mālinar (uz mlīnar), ako je suditi prema podacima u *Slovenačko-srpskohrvatskom rječniku* Škerlja, Aleksića i Latkovića. Govornici slovenskoga jezika s kojima sam razgovarala par mlīn i mlīnar osjećaju dijelom standardnoga idioma, a par malin i malinar dijalekatnom tvorevinom. U spomenutom rječniku nema posebne oznake kojemu idiomu slovenskoga jezika pripadaju leksemi drugoga para. Mogućnost ø>a zapaža Rigler i u Sušaku i Lisca (i u drugim govorima jugozapadnih slovenskih dijalekata), iako kaže da se takvo /a/ "bivstveno razlikuje od a za psl. ɔ i ɔ v sosednjih čakavskih krajih" (usp. 14, 92. i 93), a za prijedlog va kaže da je "jasno da je čakavski vpliv; a tudi vø je glede na to, da ga najdemo le v dveh obmejnih vaseh, in še tu obenem z va in u, najbrž narejen le po čakavskem va in ni verjetno, da bi bil ta vø po slovenskem razvoju nestal in se ohranil in zvez, ko je bil *ɔ tega predloga v krepki poziciji, čeprav je pri

Najtipičniji je dokaz spomenute tendencije, upitno-odnosna zamjenica **ča** (<čb), nepoznat u mjesnomu govoru Lisca, kao i sraslice prijedloga i A zamjenice **ča**, što su jednakovrijedni kriterij za utvrđivanje pripadnosti jednoga mjesnoga govora čakavskomu narječju. Ostvaruje se, naprotiv, zamjenica [kôj] i njeni kompoziti: [zäkaj], [pökaj], [näkaj], [nëjkaj], ali i [väkaj], dakle primjer s prvim dijelom tipičnim za čakavsko narječje, a genitiv je upitno-odnosne zamjenice za neživo [čëza]. Oblik **kaj**⁵³ rabe i u značenju *nešto*: [fëš] [käj] [popòt] / [pöpòt]? No, zabilježila sam i veznik **aš<zaš<zač**, podrijetlom od zamjenice **ča**, koji kao i kompozit zamjenice **ča - čigou** upućuje na udio jezičnih osobitosti čakavskoga narječja u lisačkomu govoru.

Kao čakavska se značajka na planu vokalizma ostvaruje i primjer starijega refleksa /e/ koji se datira do 10. st., a slijedi formulu j,č,ž+e=ja, ča, ža, jer je noviji razvoj e>e počeo već u 10. st.: [žäja], [žäjøn], [žäjna],⁵⁴ ali [jëtra], [lëzik], [pocët], [začët] itd. Istodobno se provodio i prijelaz ë>a iza palatala što u mjesnomu govoru Lisca potvrđuje i primjer [jödøn] (<jädøn) u značenju 'ljut', 'bijesan'.⁵⁵

Ostvaruje se i promjena č>š u zatvorenu slogu u primjerima [pöšme] (<počme), [polišöšku] (<polisöčku), [sinpätišna] (<simpaticna), ali [môčka], [mäčkare]⁵⁶ te redukcija konsonanta koji zatvara slog u primjerima [zäjeno] (<zajedno), [jenôko] (<jednako), [dôš] (<dažd). Takva je tendencija zasebnost čakavskoga narječja poznata u literaturi kao slabljenje napetosti zatvorenoga čakavskoga sloga što se provodi akcenatskim promjenama, zamjenom konsonanta koji zatvara slog konsonatom koji je manje napet ili redukcijom konsonanta koji zatvara slog.⁵⁷ Primjeri [nöhiti], [löhiti], [dväjset] iz lisačkoga govora jednako glase i u slovenskomu jeziku (s nominativima *sg. noht, laket*), a mogu se ostvariti i unutar čakavskoga sustava, tako da je provenijenciju pojave teško odrediti. No, u odnosu na neke spomenute ostvaraje slovenske su realizacije drukčije, npr. 1.l.sg. glag. *početi: počnem*, i dopuštaju podvođenje i spornih primjera pod čakavsku tendenciju slabljenja napetosti u zatvorenomu čakavskomu slogu.

predlogu s tak pojav znan iz već slovenskih govorov" (usp. 14, 95). Po nekoliko primjera (npr. malin, G sg. pasa) prijelaza ð>a ostvaruje se i u gorskokotarskim govorima, ne samo u čakavskim i kajkavsko-čakavskim gdje ga očekujemo već i u kajkavskim, bilo istočnoga, bilo zapadnoga tipa (usp. 1, 121). I u tim je govorima u osnovi čakavska pojava, no primjer *maša* koji je i dio slovenskoga standardnoga idioma dopušta zaključiti da je vokalizacija slaboga "šva" u pojedinim slavenskim idiomima zahvatila i još poneki primjer, a ne samo tipične južnoslovenizme, premda je, naravno, najdalje otišla u čakavskomu narječju, gdje se ostvaruje, uz u ostalim, i u onim primjerima u kojima ne priječi realizaciju atipične konsonantske skupine (npr. ča, va).

⁵³ Zamjenica **kaj** kao sociolingvistički imput prisutna je u mnogim govorima čakavske provenijencije. Primjerice, u karlovačkomu, ogulinskomu govoru, bužetskim sustavima, a **kaj** se za što, uz **ča** rabi i u Klani.

⁵⁴ U slovenskomu je standardu *žeja*.

⁵⁵ Isti primjer bilježi i spomenuti rječnik, premda u natuknici stoji da se rijetko ostvaruje, ali nema oznake da pripada, bilo razgovornomu stilu, bilo dijalekatnomu rječniku.

⁵⁶ Takav ostvaraj, kao i leksem *šeme*, Liščani drže starijim stanjem, a *maškare* pripisuju današnjem leksiku mlađega stanovništva.

⁵⁷ O toj osobitosti sustavno, a ne taksativno nabrajajući primjere, kao što se to obično činilo, pišu u svojim raspravama M. Moguš (usp. 10, 84-89) i I. Lukežić (usp. 7, 61-77).

Uz alijetetne se zasebnosti na planu vokalizma i konsonantizma (kao i uz neke alteritetne crte što se mogu naći u čakavskom narječju ili nekim njegovim podsustavima, ali i u još jednom od narječja hrvatskoga sustava ili pak u nekim podsustavima, primjerice, **dj>j*, nepoznavanje afrikata /*ʒ/* i /*ʒ̣/*, realizacija pojedinih konsonantskih skupina) u mjesnomu govoru Lisca ostvaruje i čakavski alijetet na morfološkoj razini - poseban oblik glag. biti za tvorbu kondicionala, relacijski morfemi kojeg su najbližiji prezentskim: ja *bin* (to gledala), ti *biš...*, on, ona, ono *bi...*, mi *bimo...*, vi *biste*⁵⁸ ..., oni, one, ona *bijo*⁵⁹...

Budući su alteritetne čakavske značajke tijekom analize isticane i uspoređivane s istovrsnim pojavama u drugim jezičnim sustavima, ovdje valja spomenuti još neke arealne značajke što se ostvaruju u mjesnomu govoru Lisca, a zastupljene su u ispitivanom korpusu. Takvo je obilježje i izjednačavanje prijedloga *izb*, *s̄b*, *vy>z* što je unutar hrvatskoga sustava i kajkavska crta, ali i obilježje slovenskoga jezika:⁶⁰ [zl̥f̥sca], [zb̥i̥st̥rica], [z̥õni̯a], [zn̥ɛ̯la], [zb̥õst̥], [zbr̥ät̥], [zml̥õtit̥], [sp̥elat̥], [spr̥ät̥], [str̥est̥], [st̥ip̥it̥]. Primjeri pokazuju da *z>s* prema distribucijskim zakonitostima: ispred vokala, sonanata i zvučnih nepalatala ostvaruje se [z], a ispred bezvučnih nepalatalnih okluziva [s]. Realiziraju se i reduplikacije spomenutoga prijedloga [zas] (Slovenije, Francuske, storemi). Druga se arealna značajka, rotacizam *ž>r*, provodi u intervokalnom položaju: *ne moren*, i u reliktima partikule *že* [s̄akakor], [s̄akamor]. Arealnim se zasebnostima pribrajaju i oblici glagola *ići*, tj. supletivne osnove toga glagola: infinitiv glasi *poć*, a prezent i glag. pril. sad. tvore se od osnove *gred/-red*, npr. *gren* (1.l. sg. prez.), *grejo* (3.l. sg. prez.), glag. prid. rad. m.r. *šau*, glag. prid. rad. s.r. *šlo* itd.

Za određivanje se jednoga sustava čakavskim u dijalektologiji može voditi kriterijima što su ih za kartu čakavskoga narječja postavili B. Finka i M. Moguš, a primjenom kojih se obuhvaća "svaki mjesni govor što se na bilo koji način može svesti pod čakavski nazivnik"⁶¹ (zamjenica *ča* ili *zač*, čakavska akcentuacija, refleks *jata* - dosljedan ili prema pravilu Jakubinskog i Meyera, čakavsko *f̣*, *ɸ>a* iza *j,č,ž*, prijelaz **dj>j*, *bin*, *biš* itd., izostanak afrikate /*ʒ/*). Iz prikazane analize jezičnih obilježja mjesnoga govora Lisca proizlazi da od spomenutih kriterija mjesni govor Lisca nema zamjenice *ča* ili priloga *zač*, ali ima *aš* i *čigou*, (dakle postoje relikti te zamjenice),

⁵⁸ U 2. je licu pl. oblik (završetak na *-ste*) ujednačen s oblicima drugih glagola za isto lice.

⁵⁹ Takav je oblik 3.l. pl. tipičan za sve govore koji ujednačavaju 3.l. pl. prezenta na morfem *-u/ -ju*, ovdje s dosljednom realizacijom **ɸ>o*. Svodenje je različitih morfema na spomenuti morfem za 3.l. pl. prezenta crta tipična za pojedine kontinentalne i središnje rubne čakavske ikavsko-ekavske govore (usp. 7, Tablica 2), ali i za gorskokotarske kajkavske govore (usp. 1, 193-195). U slovenskomu se standardnomu jeziku, kao i u kajkavskomu narječju hrvatskoga jezika, ostvaruje isti oblik za sva lica i brojeve - *bi*.

⁶⁰ Usp. lekseme slovenskoga jezika: *znesti*, *zboosti*, *zmesti*, *zmisliti*. Isto bilježi J. Rigler za notranjski dialekt, samo što dvoji oko prijedloga s kada kaže da je i on zamijenjen sa *z* najprije prema miješanju s prijedlozima i prefiksima *iz*, *vy*, ali da "to najbrž ni v zvezi s predlogom *s>z*, ampak je morda po samostojnem vplivu predloga *iz*". Usp. (14, 176).

⁶¹ Usp. (10, Karta).

čakavsko **ġ**, nekoliko primjera **ę>a** iza **j,č,ž** (dvije tvorbene riječi), prijelaz ***dġ>j** (što nije samo čakavsko obilježje), **posebne oblike za tvorbu kondicionala**, izostanak afrikate **/ʃ/** (koja samo ako se ostvaruje s nekim alijetetnim značajkama ulazi u čakavske crte). Stoga bi mjesni govor Lisca mogli označiti znakom **▲** na karti čakavskoga narječja pod koji se mogu podvesti govori s nekom od, među kriterijima za kartu čakavskoga narječja, nabrojanih osobitosti koje nisu isključivo čakavske, ali se "mogu utvrditi kao čakavske u kombinaciji s onima koje su isključivo čakavske".⁶²

J. Rigler, pak, vokalizam i akcentuaciju objašnjava genezom slovenskoga jezika i prepoznaje zasebnosti južnonotranjskoga dijalekta, a Lisac drži njegovim najjužnijim punktom. S njim se, kada je riječ o utjecaju slovenskoga jezičnoga sustava na pojedine idiome kojima govore Hrvati, u osnovi slaže i W.R. Vermeer jer tvrdi: "As is well-known, dialects that must be explained on a Central Slovene basis are spoken by Croats in the Gorski kotar. It is less well-known that the same must hold for a number of points that owe their present population to recent migrations from the Gorski kotar: Vukmanić and Knez-Gorica near Karlovac and a number of points in Lika, in particular Kuterevo".⁶³ Uzroke je podudarnosti gorskokotarskih kajkavskih govora i nekih slovenskih dijalekatnih sustava, nasuprot takvim jednosmjernim tumačenjima, V. Barac-Grum razložila pripadnošću spomenutih jezičnih tipova zajedničkomu jezičnomu makrosustavu u određenomu povijesnomu trenutku.

Pokušaj je, pak, tumačenja sinkronijskoga stanja mjesnoga govora Lisca naslojavanjem jednoga inodijalekta, u ovom slučaju slovenskoga govora na autohtoni čakavski supstrat, kontradiktoran zakonitosti prema kojoj se utjecajima najviše odupire fonološki sustav, a on je uistinu različit od fonoloških sustava autohtonih čakavskih ekavskih govora na području oko Lisca (Rupe, Lipe, Breze, Škalnice, pa i ikavskih čakavskih govora Klane, Studene), a najbliži su im, naprotiv, morfološki sustavi.

No, veliki je broj značajki što ih J. Rigler drži samo južnonotranjskim, ostvariv i u drugim idiomima (premda Vermeer govori da se mogu objasniti samo slovenskom genezom), npr. fonološka individualnost jata, gubljenje intonacijske distinktivne funkcije, pa i tendencija gubljenja kvantitetske opozicije, tj. zadržavanje samo siline akcenta kao prozodijskoga distinktivnoga obilježja, o>u u dočetnomu morfemu, -l>y, *-ω>y. Tako je, naime, i u nekim gorskokotarskim kajkavskim govorima (koji realiziraju i podudarnosti kao što su zadržavanje dugih akcenata na pozicijama starih akuta te progresivni pomaci cirkumfleksa), ali i u gornjomiranskim čakavskim govorima, a pojedine osobitosti svojstvene su i čakavskim boljunskim, labinskim govorima itd., pa se mora reći da je mjesni govor Lisca s kajkavskim i čakavskim hrvatskim sustavima povezan i na fonološkomu planu.

Stoga je jedino odgovarajuće tumačenje jezične posebnosti mjesnoga govora Lisca zasnovano na postojanju arealnoga povijesnoga kontakta "slovenskih, čakavskih

⁶² Usp. (10, 100).

⁶³ Usp. (16, 275).

i gorskokotarskih kajkavskih govora⁶⁴ (što obuhvaća područje Gorskoga kotara, sjevernoga dijela Istre i južnoga dijela Slovenije) u kojima su se, kao što ispravno zaključuje V. Barac-Grum, zbog interferencije realizirale neke zajedničke crte, odnosno zbog koje su se ti sustavi međusobno približili, činili jedan jezični makrosustav te stvorili "specifičnu vrstu kajkavskoga i čakavskoga dijalekta, odnosno specifičnu vrstu slovenskih dijalekata".⁶⁵ Raspored, pak, realizacija pojedinih značajki: spomenute vokalizacije slaboga "šva" (maša/ meša), redukcije /v/ u inicijalnim slogovima, npr. vl-, tvr->l, tv (lasi, trdi), Í>l (prijatelj), obezvučenja finalnih konsonanata (grat, mlat), mogućnosti prijelaza finalnoga l>ɥ, gdo<kto, oblika trenutnoga prezenta glagola biti: bum, buš, bu..., vy, iz'b, s'b>z, itd. dopušta da spomenuti zaključak proširimo i na veći prostor: slovenske, kajkavske i sjevernočakavske govore u kojima su te pojave otpočete za arealnoga kontakta u prošlosti, a onda nastavljene samo u ponekim sustavima.

Razlog je takvu objašnjenju jezične posebnosti mjesnoga govora Lisca u tome što su mu svojstvene upravo te zajedničke značajke svih tipova govora označenoga makrosustava (prostora Gorskoga kotara, sjevernoga dijela Istre i južnoga dijela Slovenije), dakle ostvaruju se i slovenska i čakavska i kajkavska obilježja, a onda i neke osobitosti što čine otklon od svakoga od tih jezičnih tipova.

Kontakt sa slovenskim sustavom što je bio uvjetovan izvanlingvistički: dugogodišnjim potpadanjem Lisca pod slovensku općinu Jelšane, danas je zaustavljen promijenjenom granicom i pojačanom nacionalnom sviješću njegova stanovništva, te se u takvim uvjetima spomenuti sustavi sve više udaljuju - mjesni je govor Lisca okrenutiji čakavskom narječju, a njegovi govornici svjesniji razlika⁶⁶ između idioma kojim komuniciraju i slovenskoga sustava.

LITERATURA

1. Barac-Grum, Vida, *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru*, ICR Rijeka, Rijeka 1993.
2. Brozović, Dalibor, Ivić, Pavle, *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1988.
3. Kalsbeek, Janneke, *Prilog proučavanju vokalnih sustava sjeverozapadnočakavskih govora u Istri*, Dutch Contribution to the Ninth International Congress of Slavists, Studies in Slavic and General Linguistics, Amsterdam 1984, str. 245-264.
4. Kopečný, František, *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Academia, Praha 1981.

⁶⁴ Usp. (1, 214).

⁶⁵ Usp. (1, 216).

⁶⁶ Oni te razlike uvijek osjećaju kao leksičke, pa i kada to nisu: "Oni (Slovenci) kažu *kaj*, a mi *koj*, oni imaju *cesarja*, a mi *cesara*" itd.

5. Lisac, Josip, *Ravnogorska kajkavština i goranski dijalekt*, Fluminensia 1, Rijeka 1989, str. 100-112.
6. Lukežić, Iva, *Čakavski mjesni govor Klane*, Zbornik Društva za povjesnicu Klana 1, Klana 1995, str. 63-71.
7. Lukežić, Iva, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, ICR Rijeka, Rijeka 1990.
8. Mañeckı, Mıeczysław, *Gwary Ciciów a ich pochodzenie*, Lud słowiański, I, Kraków 1929/1930, str. 3-48.
9. Mañeckı, Mıeczysław, *Przegłąd słowiańskich gwar Istrji*, Prace Komisji Językowej, Polska Akademia umiejętności 17, Kraków 1930. Karte.
10. Moguš, Milan, *Čakavsko narječje*, fonologija, Zagreb 1977.
11. Moguš, Milan, *Čakavština Opatijskog krasa*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu sv. 17, Zagreb 1982, str. 1-14.
12. Moguš, Milan, *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1971.
13. Ribarić, Josip, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, Srpski dijalektološki zbornik knj. 9, Beograd 1940, str. 1-207.
14. Rigler, Jakob, *Južnonotranjski dijalekt*, SAZIN 13, Ljubljana 1963.
15. Škerlj, Stanko, Aleksić, Radomir, Latković, Vido, *Slovenačko-srpskohrvatski rečnik*, Ljubljana 1975.
16. Vermeer, Willem Roelof, *Raising of *ě and loss of the nasal feature in Slovene*, Studies in South Slavonic dialectology, Amsterdam 1982, str. 236-284.

SUMMARY

Silvana Vranić

HOW MUCH IS THE PHONOLOGICAL SYSTEM OF THE LOCAL SPEECH OF LISAC CHAKAVIAN

The text gives the inventory, distribution, and the origin of the vowel and consonant system of the local speech of Lisac. Phonological system of this local speech is compared to certain Slovenian idiomatic expressions (most often to South Tranian dialect) as well as to certain systems of the Croatian language (mostly kajkavian - Gorski kotar type and gornjomiran dialect of Chakavian vernacular), in order to establish the role of Chakavian specifications in this local speech. Morphological criterion is also taken into account - that is - a specific verbal form for conditional mood - for its exquisite merit in determining whether certain local speech belongs to a Chakavian dialect or not. It can be concluded that the local speech of Lisac is characterised by features common to all types of speech in Gorski kotar, Istria and South part of Slovenia, and thus, according to this research, to local speech of the hinterland of Rijeka close to Slovenian - Croatian border.